

spondents by age, sex, participation in employment, education, belonging to the pro, namely Youth Organizations for religion, respect for traditional religious holidays and rites, sacraments, visiting rural churches, etc.

Key words: socio-demographic characteristics of rural respondents, religious holidays and rituals, sacraments, church, faith, Galicia, Volyn.

Юлія Брюховецька,

аспірантка кафедри філософії та соціології

Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка

ОЗНАКИ РЕЛІГІЙНОГО СИНКРЕТИЗМУ В ХРИСТИЯНСЬКОМУ ПРАВОСЛАВНОМУ КУЛЬТІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Розглянуто сутність, структуру та форми українського язичництва, розкрито ознаки релігійного синкретизму в православному культі Київської Русі, визначено особливості його становлення.

Ключові слова: релігійний синкретизм, двовір'я, православний релігійний культ, язичництво.

Політичні перетворення кінця 80-х – початку 90-х років XX ст. стали поштовхом для офіційного відродження в нашій державі релігійного культу та церковного життя як важливих складових духовної культури нації. Такі зміни не могли не вплинути на по-зживавлення інтересу українського народу до власної духовної спадщини в усіх її формах. Адже християнська віра була для східнослов'янських етносів тим фундаментом, на якому трималася національна культура, духовність, мораль. Тому питання дослідження української культової традиції ніколи не було позбавлено актуальності.

Виникнення та утвердження в Україні християнства, його обрядово-культову сторону досліджували вітчизняні науковці В. Бондаренко, В. Даркевич, С. Головащенко, С. Зінченко, Г. Кулагіна, І. Мозговий, В. Пащенко, Н. Стилокос, Є. Чальцева та ін.

Проблеми двовір'я та релігійного синкретизму в руському православ'ї торкалися у своїх роботах російські науковці Л. Гумільов, В. Іванов, Н. Нікольський, В. Петрухін, С. Смирнов. Але в релігієзнавстві ще недостатньо простежена тенденція трансформації язичницької культової практики в християнську, що обумовлює актуальність цієї проблеми.

Християнська релігія як історичний, культурний та духовний феномен народжувалася з трагічного переплетіння різноманітних факторів. Це і біблійна традиція, й автохтонна палестинська культура, юдаїзм, римська цивілізація, неосяжна елліністична культура, язичницькі релігії Сходу тощо. Такий синкретизм – як явище об'єднання різних релігій – навіть попри монотеїстичний характер християнства, є типовою складовою для всіх ранніх християнських конфесій.

Для позначення синкретичного світогляду доби руського середньовіччя, що поєднує християнську релігію з дохристиянською, використовується такий термін

православного апологетичного богослів'я XI ст., як «двовір'я». Поняття «двовір'я» набуло поширення й у світовій науці. Цей термін, здається, мав би вказувати на хибність, неповноцінність християнської віри руських неофітів, які традиційно зберігали відданість елементам язичницької релігії. Однак наявність у культурі та свідомості індивідів двох різних релігійних структур не вплинула на збереження у світогляді двох рівних релігійних домінант.

Язичницьке світобачення, яке виявилось цілком підготовленим до позитивного сприйняття християнства, залишалося протягом тривалого часу домінантним, інтерпретуючи нову релігійну систему як продовження попередньої. Заміна язичницької домінанти на християнську не свідчила про зникнення язичницьких елементів узагалі. В новому контексті частина з них почала сприйматися вже як частина християнської традиції. Спробуємо розібратися, як саме відбувалася така адаптація.

На відміну від християнства, що представляє собою цілісну, стійку, структурно однакову, закриту систему догматів та релігійних символів, слов'янське язичництво виявилось неоднорідною відкритою системою, в якій нове вживалося зі старим, постійно його доповнюючи. Якщо скористатися традиційною науковою термінологією, можна сказати, що слов'янське язичництво містило в собі не тільки властиві ранній стадії релігійного розвитку анімастичні вірування, але й анімістичні, з'єднані з поглядом про трансцендентність душі та про здатність персонажів до різних метаморфоз (перетворень то в хорта, то в змію, kota, копицю сіна тощо).

Надприродні істоти мали антропоморфний, зооморфний чи змішаний антропоморфно-зооморфний вигляд. На думку давніх слов'ян, такою надприродною силою був заселений цілий Всесвіт. З цією силою доводилося мати справу, і це було небезпечно, хоч і не призводило до поганого або трагічного кінця. Цю силу можна було умилювати чи відлякати за допомогою спеціальних ритуалів.

Не вдаючись у подробиці язичницького культу слов'ян, Л. Гумільов виділяє дві категорії слов'янських божеств. Одні уособлювали природу, інші – духів. Перші були прихильними, других слов'яни боялися (русалки, упирі, лісовики, навнії) [1, с. 234]. Люди займали т. зв. середній ярус між вищим та нижчим. Боротьбу світлич і темних сил уособлювали в собі Білобог та Чорнобог. Ці категорії паралельно вживалися в слов'янському релігійному культі. Християнська релігія традиційно, але не завжди вмотивовано перетворювала язичницьких богів і духів на злих та підступних демонів. Слов'янська концепція світла та темряви, добра і зла була переведена християнством на вищий рівень інтерпретації. Кульмінацією слов'янського язичницького культу став представлений у Києві «за теремним двором» пантеон князя Володимира (остаточно складений, очевидно, на початку – в середині 80-х років Х ст.). До пантеону ввійшли: загальнослов'янський бог грому та блискавок Перун, особистий покровитель князя та дружини, боги сонця Хорс та Даждьбог, бог стихій Стрибог, Симарегл та «мати – сира земля», загальнослов'янська богиня Мокоша [2, с. 33; 4, с. 251].

Початки християнства в Київській Русі пов'язують з охрещенням князя Аскольда в 867 р. [5, с. 91–92] та існуванням християнської партії за часів княгині Ольги (охрестилася прибіл. 955р.) [5, с. 103]. Певний час язичницька та християнська парії мирно співіснували, однак поразка військ князя-язичника Святослава в Болгарії викликала глибокі ексцеси, подальшу загибель князя та міжусобну війну, де син Святослава, Володимир, виступив як ватажок язичників, партія яких уже тоді

не підтримувалася киянами [1, с. 278]. Можливо, саме в силі київської християнської партії необхідно шукати причину охрещення князя Володимира та знищення щойно створеного язичницького пантеону. Проте, християнізація Русі проходила важко, з різними темпами в різних соціальних прошарках і племінних групах. Довго не приймали християнства новгородські словени. Близький до Києва Чернігів було охрещено лише в 992 р., Смоленськ – у 1013 р. Інші підвладні київському князю племена (кривичі та радимичі) довго ще зберігали звичний світогляд [1, с. 279]. Родоплемінні та громадські традиції, так само як і пов'язані з ними дохристиянські пережитки, трималися тривалий час і виявляли себе по-різному в різному соціальному середовищі. Найбільш різкі форми двовір'я, що викликали переслідування християнських ідеологів, були властиві для народної неофіційної культури (вони фіксувалися в усній творчості, побутовій сфері, обрядовості). Докорінна змінна світоглядних стереотипів у Руській державі не минула безслідно – долаючи язичницьку опозицію, християнство проходить певну трансформацію свого віровчення. Так, пантеон численних християнських святих узяв на себе і певні функції та властивості колишніх язичницьких божеств, а в шануванні святих були присутні переосмислені й перероблені язичницькі уявлення. Відверто язичницьку природу, зокрема, мав культ Бориса і Гліба, а бога-громовика Перуна неформально було ототожнено зі святим Іллею. Деякі специфічні атрибути Перуна (його борода, зброя, стріли, запряжена кіньми колісниця) потрапили до набору атрибутів, згідно з народними повір'ями, св. Іллі. З іншого боку, св. Ілля замінив собою колишнє божество жнив, можливо жіноче [6, с. 28]. Особливий інтерес може представляти дослідження трансформації (після прийняття християнства) жіночого божества давньослов'янського пантеону – Мокоші. Для визначення функцій цього божества істотним є те, що в літописі Мокоша замикає перелік богів Київської Русі, що починається з Перуна. Безпосереднім продовженням образу Мокоші було персоніфіковане уявлення про непарний день тижня – П'ятницю. Образ П'ятниці є двояким, при порушенні заборони П'ятниці карає. В п'ятницю заборонено прясти, купати дітей, хто в цей день не поститься, може втопитися. З водною стихією пов'язані дванадцять лихоманок, які ототожнюють з дванадцятьма п'ятницями. П'ятниці українці приносили жертву, кидаючи в колодязь тканину, пряжу, вовну. В пізній народній демонології атрибути Мокоші можуть бути перенесені і на інші жіночі низові персонажі, в т. ч. на кікімору, котра вночі виходить з-під полу та пряде. Вона одягається в звичайний жіночий одяг і в неї розплетене волосся, тож тут також можна побачити відображення того жіночого образу, продовженням якого була П'ятниця. Богиню Мокошу ототожнюють зі святою Параскевою-П'ятницею. З порядком переліку давньоруських богів зіставний і порядок зображень у серіях святителів на деяких іконах, де на початку зображуються Ілля-пророк, а в кінці – свята Параскева-П'ятниця [3, с. 398–400]. Імена святих Власа та Георгія також пов'язують з давніми язичницькими божествами - Велесом та Ярилом, відповідно (Ярило, культ якого реконструюється на основі пізніших свідчень, для давнього часу міг бути однією з іпостасей іншого бога – змієборця, можливо, навіть Перуна) [3, с. 403].

Відомо, що давньоруське шанування Богородиці об'єдналося з культом обожнення Землі, що відповідним чином виявлялося і в церквах. За народними віруваннями,

приїжджаючи на Благовіщення, Богородиця ночує в селянській хаті та народжує там свого сина і бога, який приносить селянинові врожай і хліб на всю зиму [6, с. 27–28].

Характерний для давньоруської культури синтез православно-язичницьких уявлень вирізняється багатим розмаїттям змішаних світоглядних форм. Релігійна думка відображає динаміку співвідношення між елементами духовної культури Стародавньої Русі, що йдуть корінням в язичницьке минуле. Релігійний синкретизм у християнському православному культі Київської Русі передбачає синтез не двох, а набагато більшої кількості вихідних елементів. Давня Русь перебувала в тісній взаємодії з сусідніми країнами та їхніми культурами, де існували різні варіанти християнства. Язичництво, своєю чергою, включало слов'янську, угро-фінську, варязько-руську та деякі інші дохристиянські традиції (наприклад, іранську). І тим не менше, у всьому цьому різноманітті переважали дві головні сили: православ'я і дохристиянські слов'янські вірування. У конкретних умовах Давньої Русі (в державі з культурою перехідного стану) створення нового культу було обумовлено перш за все феодалізацією та християнізацією суспільства. Принципи становлення православного культу відображено в ряді богословських праць ("Сказання про життя Бориса і Гліба", "Сказання про чудеса Володимирської ікони Божої матері" та ін.). У рамках давньоруських християнських традицій, які (на відміну від містико-аскетичної войовничої Церкви) прямо не пов'язувалися з ортодоксальним Константинополем (ірландська, антиохійська традиції), ставлення до дохристиянського минулого було більш терпимим, що, безперечно, сприяло й більш глибокому поєднанню різноманітних світоглядних елементів. У цьому середовищі, де межа між ересю та ортодоксією була дуже хитка, з'являлися діячі, які цілеспрямовано зближували подібні елементи різних світоглядних систем для завоювання свідомості вчорашніх язичників. Навмисне звернення до язичницьких цінностей помічаємо у "Слові про закон і благодать" митрополита Іларіона, у ряді статей "Повісті временних літ", у "Слові о погібелі Руської землі". Яскравим прикладом того, як спадщина дохристиянської пори в явному чи прихованому вигляді ставала органічною частиною культурних новоутворень, є "Слово о полку Ігоревім". Практично всі оригінальні пам'ятки руської православної думки тяжіють до того чи іншого вихідного джерела світогляду, але незмінно мають ознаки обох. У результаті спадщина язичництва в перетвореному і не завжди явному вигляді стала органічною складовою давньоруської православної культури. Співвідношення християнського і дохристиянського в межах різних ідеологічних напрямків коливалося від синтезу до протистояння. Різновидом крайніх конфліктних ситуацій, викликаних духовністю, стали ересі. Ранні дуалістичні ересі можна розглядати як порушення тимчасового компромісу між протилежними світоглядними системами, що найчастіше відбувалося внаслідок загострення соціальних суперечностей, розводили врізнобіч офіційну та народну ідеологію. Ересі провокували гоніння на всі прояви дохристиянських пережитків, завдяки чому церковна офіційна культура очищалася від небажаних для неї домішок. Однак, незважаючи на цілеспрямовану боротьбу Церкви з дохристиянськими пережитками, протистояння принципово різних за ідейними засадами світоглядних систем не завадило їхньому взаємопроникненню. Тому можна вважати, що синтез таких, здавалося б, цілком не схожих релігій дав життя якісно новому, цілком самостійному духовному утворенню – східному християнству в Київській Русі.

Характеризуючи широкий спектр джерел, що формували руський християнський релігійний культ, необхідно зазначити, що саме ознаки релігійного синкретизму не дозволяють говорити про єдиний, прямий, односторонній і домінуючий вплив візантійського християнства на ідейне та релігійне життя Давньоруської держави. Незалежно від того, чи був релігійний синкретизм наслідком свідомої, чи стихійної діяльності, українське православ'я врешті-решт набуло рис своєрідності, що відрізняє його від вихідного візантійського зразка. Результатом такої перехресної дії стала багата середньовічна культура Київської Русі.

1. Гумилев Л. Древняя Русь и Великая степ. – Москва: Эксмо, 2007. – 864 с.
2. Даркевич В. Християнство на Древней Руси // Наука и жизнь. – 1998. – № 11. – С. 33–39.
3. Иванов В. Избранные труды по семиотике и истории культуры. – Москва: Языки славянских культур, 2007. – Т. 4: Знаковые системы культуры, искусства и науки. – С. 395–405.
4. Петрухин В. «Проводы Перуна»: древнерусский «фольклор» и византийская традиция. Язык культуры: семантика и грамматика. – Москва, 2004. С. 248–255.
5. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Київ: Либідь, 1995. – Т. 1. – 591 с.
6. Никольский Н.М. История Русской церкви. – 3-е изд. – Москва: Политиздат, 1985. – 448 с.

SUMMARY

Yulia Brukhovetska

Features of Religious Syncretism in the Christian Cult of Kyiv Russ.

The article deals with the essence, structure and forms of Ukrainian paganism, the features of religious syncretism are exposed in the orthodox cult of Kyiv Russ, the peculiarities of its becoming are determined.

Key words: the religious syncretism, confidence, the orthodox religious cult, paganism.

о. Тарас Бублик

*молодший науковий співпрацівник
Інститут історії Церкви (УКУ)*

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ УГКЦ У КОНТЕКСТІ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМИН (1989–1991): СТОСУНКИ З ПРАВОСЛАВНИМИ ТА РИМО-КАТОЛИКАМИ

У статті досліджується один з аспектів проблеми легалізації Української Греко-Католицької Церкви. Автор описує взаємовідносини греко-католиків та представників інших Церков (РПЦ, УПЦ, УАПЦ та РКЦ) у 1989-1991 рр., а також аналізує головні вектори міжконфесійного протистояння та їх вплив на процес виходу УГКЦ з підпільних умов існування.

Ключові слова: греко-католики, легалізація, міжконфесійний конфлікт.

Українська Греко-Католицька Церква, переживши кілька десятиліть переслідувань і перебування в «катакомбах», наприкінці 1980-х рр. зуміла заявити про свої